

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1519308

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

ss. 1056-1067

Makalenin Geliş

Tarihi

19/06/2024

Makalenin

Kabul Tarihi

21/06/2024

Yayın Tarihi

30/09/2024

AKŞEMSEDDİN'İN MAKÂMÂT-I EVLİYÂ ADLI ESERİ

Mustafa TATCI¹

ÖZET

“Makâmât-ı Evliyâ” Akşemseddin'in Türkçe bir risâlesidir. Müellif eserinde “velâyet ve velîlik, fenâ ve bekâ, hikmet ve hakîmlik, Âdem ve diğer peygamberlerin makâm ve mânâları, cezbe ve vecd, manevî tasarruf ve ehl-i ricâl, kümmel (kâmiller), mâşûkluk, sülûk ve sâlik, dört nebî ve dört unsur, velîlerin terki, salât, marifet ehli, tevhîdin hakîkati” gibi konu ve kavramları ele almaktadır. Biz bu çalışmada söz konusu eserin burada ilk kez değerlendirilecek olan mufassal nüshasıyla bu nüshaların muhtevasını değerlendireceğiz.

Makâmât-ı Evliyâ'nın Türkiye ve dünya kütüphanelerinde altmışa yakın yazması vardır. Bu çalışmada söz konusu yazmaların önemli bir kısmı görülmüştür. Çalışmamızda yazmaların en geniş ve en farklı olan Süleymaniye Reşid Efendi Bl. 345 ve İÜ. Ktp. Ty. 852 numarada kayıtlı olan nüshalar esas alınmıştır. Bu mufassal nüshalar daha önceki çalışmalarda fark edilmediği için araştırmamızın Akşemseddin araştırmalarına önemli bir katkıda bulunacağımıza inanıyoruz.

Makâmât ilk kez Nuruosmaniye nüshası (yz. 2229) esas alınarak Nafi Erdoğan (1963) tarafından incelenmiş, bilâhare rahmetli Ali İhsan Yurd'un “Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri” (İstanbul 1972) adlı eserinde neşredilmiştir. Bu çalışmaları Süleyman Ateş'in (İstanbul 2000), Muhammet Ali Yıldız'ın (Ankara 2008) ve Metin Çelik'in (İstanbul 2013) araştırmaları takip etmiştir. Bu çalışmalarda eserin mufassal nüshaları

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD, tatici@gazi.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-6398-7525

kullanılmamıştır. Araştırmamız söz konusu nüshalar üzerine inşa edilmiş ve Akşemseddin'in görüşleriyle ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, risale, 16. yy, metin neşri, Akşemseddin.

AKŞEMSEDDIN'S WORK TITLED MAQÂMÂT-I EVLIYÂ ABSTRACT

'Makâmât-ı Evliyâ' is a Turkish treatise of Akşemseddin. In his work, the author deals with subjects and concepts such as 'wilayah and wilthood, fanaa and awakening, wisdom and righteousness, the maqâm and meanings of Adam and other prophets, jazz and ecstasy, spiritual disposition and Ahl al-Rijâl, kâmals, love, sulûk and sâlik, the four prophets and the four elements, the abandonment of the prophets, salât, the people of marîfah, the truth of tawhîd'. In this study, we will evaluate the mufassal copy of this work, which will be evaluated here for the first time, and the content of these copies.

There are nearly sixty manuscripts of Maqâmât al-Awliyâ in libraries in Turkey and around the world. In this study, a significant number of these manuscripts have been seen. In our study, the largest and most different manuscripts, Süleymaniye Reşid Efendi Bl. 345 and IU. Ktp. Ty. 852, which are the largest and most different manuscripts, are taken as basis. We believe that our research will make an important contribution to the study of Akşemseddin, since these mufassal copies have not been recognised in previous studies.

The maqâmât was first analysed by Nafi Erdoğan (1963) on the basis of the Nuruosmaniye copy (yz. 2229) and later published in the late Ali İhsan Yurd's 'Akşemseddin, His Life and Works' (Istanbul 1972). These studies were followed by those of Süleyman Ateş (Istanbul 2000), Muhammet Ali Yıldız (Ankara 2008) and Metin Çelik (Istanbul 2013). These studies did not use the mufassal copies of the work. Our research was built on these copies and important information about Akşemseddin's views was reached.

Keywords: Sufism, treatise, 16th century, text edition, Akşemseddin.

Onun bu eserinin ismi Türkçe risâlelerinin içinde kaydedilir. Enîsi, "Menâkıb-ı Akşemseddin'i şeyhin vefatından çok sonraları M. 1500'lü yıllarda aile ve ihvân çevresinden derlediği bilgilerden hareketle kaleme almıştır. Enîsi, Hazret-i Şeyh'in dervîşânına ve özellikle çocuklarına yakın olması sebebiyle doğru bilgiler verir. Bu sebeptendir ki O, başka bir zâta ait olduğu kanıtlanmadığı sürece verdiği bilgilere güvenilmesi gereken bir kişidir. Dolayısıyla bu eserin bilhassa Bursalı Mehmed Tahir'in yazdıklarından sonra başlayan Akşemseddin'e aidiyetine dair şüpheler bizce lüzümsuzdur.

Mecdî Mehmed Efendi'nin M. 1587 senesinde tercüme ve ikmâlini tamamladığı "Hadâ'iku's-Şakâ'ik fî Tercemeti's-Şakâ'ik" adlı eserinde "Şeyh Hazretleri ilm-i tasavvufda Risâle-i Nûr adlı bir risâle tasnif eyledi. Ve

dahı Matâ'in-i Sûfiyye'yi Def'de bir risâle te'lif eyledi. Ve dahı ilm-i tıbdâ kendi tecrübe eylediği 'ilâcât-ı nâfi'ayı cem' edip müstakıl bir risâle eyledi. Müşârunileyhin "**Makâmât-ı Evliyâ**" ismiyle müsemmâ bir risâlesi vardır. Bu hakîr ol risâlenin şeref-i mütâla'asıyla müşerref oldum." der. (Bkz. Mustafa Tatcı-Gülten Küçükbasmacı, *Akşemseddîn Kitabı*, İstanbul 2022, s. 156). Gelibolulu Mustafa Âli "Kühü'l-Ahbâr'da Akşemseddîn'e ait eserlerden bahsederken kısaca "*Makâmât-ı Evliyâ* adıyla bir Türkçe risâlesi de vardır." (*Akşemseddîn Kitabı*, s. 187) diye yazar. Bu öncüler umumiyetle kitap kurdu muhakkiklerdir. Yazdıkları asırları aşan o mürâcaat eserlerindeki bilgileri mutlaka mütâlaa ederek kaydetmişlerdir.

"Makâmât-ı Evliyâ", yazmalar üzerinde yaptığımız tetkiklerden de ulaştığımız bilgilere göre Şeyh Hazretleri'nin kaleminden yahut da sohbetinden çıkmıştır. Gerçi risâlede -hemen her paragrafta zikredilen devrik cümlelerden ötürü- her ne kadar konuşma üslûbu varmış intibâi oluşsa da diğer eserlerine baktığımızda bu üslûbun Akşemseddîn Hazretleri'ne ait olduğu hemen anlaşılacaktır.

"Makâmât-ı Evliyâ" Şeyh'in dibâcede belirttiğine göre mânâda rûhâniyet-i Resûlullah tarafından yazdırılmıştır. Şeyh sebep-i telifte şöyle diyor:

"Günlerden bir gün oturmuş kendi vücûdum ilmiyle ile meşgûl oluyordum. Gözüme uyku geldi, melûl oldum. "Yâ İlâhî gözlerimi alan bu gaflet de nedir?" diyerek gözümde yaş aktı. Yattım. Henüz uyur uyanık gibiydim ki Resûl Hazreti'ni (s.a.v.) yanında birkaç velî ile gelirken gördüm:

"Ey Mehmed bin Hamza, âşiksın, kalk, yürü mâşûka vâsıl ol" dedi, "Gözünden akan o yaşı biz dergâh-ı ulûhiyyetde arz ettik, kabûl oldu. Bundan sonra sana selâmete ulaşanlara sunulan kurtuluş berâtını verdik" buyurdu. Ancak onunla birlikte olan velîlerin tamamı hicaplıydı. Aralarından uzun boylu ve güzel yüzlü biri: "Ey Allah'ın Resûlü, Mehmed bin Hamza'ya söyleyin, gördüğün evliyâ makâmalarını anlatsın" dedi. Resûlullah elini benim başımın üzerine koydu, hemen o anda gözümde bütün perdeler kalktı. Bu kitap içinde bahsi geçen makâmaları bakıp gördüm; hayran kaldım. Resûlullah Hazretleri'nin mübârek ayağına düştüm. Mübârek eliyle başımı kaldırdı ve işte bu şekilde üç kez:

"Bilâ tekellüfi! Bilâ tekellüfi! Bilâ tekellüfi! (Yani zahmetsiz olsun, zahmetsiz olsun, zahmetsiz olsun!" diye buyurdu. Öylece bir zaman gözlerimde perde olmadan yürüdüm. Ondan sonra silkinip farka, yani akla döndüm. Sonra da bu kitabı yazdım. Burada kaleme gelen her sözü Levh üzerindeki yazılara bakarak yazdım. Bir harf ya da bir hece fazla veya eksik yazmadım. Belki gördüklerimin binde birini yazdım. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.v.) gösterdiği makâmlardan

makâm vardır ki söze gelmez, yazıya dökülmez. Aklın onda yeri yoktur. Zât akıldan münezzehtir. Her kim değildir derse küfre düşer, kâfir olur.”

Makâmât'ın gördüğümüz yazmalarından birkaçında bu eser “İbn Arabî'ye mâledilmektedir. Kanâatimizce bu doğru değildir. Yine Makâmât'tan söz eden ulemâdan birisi de Osmanlı Müellifleri'nin yazarı Bursalı Mehmed Tahir Bey'dir. (ö. 1925). O, gerek *İslâm Mecmûası*'ndaki ilgili yazısında ve gerekse *Osmanlı Müellifleri*'nde Makâmât'tan söz ederken hiçbir delil göstermeden “*Bir de Makâmât-ı Evliyâ isminde bir eser-i ârifâneleri olduğu Şakâyık-ı Numaniyye tercemesinde muharrer ise de bu eser Hulefâ-yı Kirâmından olup kendilerinden sonra irşâda devam eden Şeyh Hamza'nındır.*” diyerek eseri Şamlı Hamza Efendi'ye atfetmiştir. Aynı müellif bir de Aydın Vilâyeti Meşâhiri'nde, eseri 2. Murâd döneminde Turgutlu ve İnegöl civarında yaşayan Baba Sultan lakaplı Hamza Baba'ya ait göstermektedir.² Onun zihnindeki bu karışıklığın sebebi, eserin bazı yazmalarının dibâcesinde zikredilen “Mehemmed bin Hamza” ve “Hamza b. İmâd” veya “Muhyiddîn-i Arabî” gibi künyelerden olmalıdır. Hüseyin Vassâf'ın Sefîne-i Evliyâ'sı, Bursalı Mehmed Tahir'in araştırmalarından sonra kaleme alınmıştır. Vassâf Bey'in “Makâmât”ı Akşemseddîn'in hulefâsını sayarken adını andığı “Hamza Baba”ya atfederek “Makâmât-ı Evliyâ müellifidir.” (*Akşemseddîn Kitabı*, s. 477) demesi sanırım referans aldığı Bursalı Mehmed Tâhir'den kaynaklanan bir bilgi hatasıdır.

Rahmetli Ali İhsan Yurd da bu eserin metnini beş yazmadan hareketle neşreden bir araştırmacı olarak Enîsî'nin fikrine katılmakla birlikte

² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Tıpkıbasım, (haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz), Ankara 2000, Akşemseddin maddesi; aynı müellif ve aynı görüşleri için yine bk. Bursalı Mehmed Tahir Bey, “Akşemseddin-Şeyh Mehmed bin Hamza”, *İslam Mecmûası*, Sayı 2, 30 Rebülevvel 1332 – 13 Şubat 1329 195 [26 Şubat 1914], s. 52-54. Bursalı'nın “*Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*” adlı eserindeki Hamza Baba'yla ilgili verdiği bilgiler farklı olup daha önceki yazdığı bilgilerdir ve şöyledir: “HAMZA BABA Meşâyih-i vâsilinden müstecâbü'd-da'vet bir zat-ı âli olup cennet-mekân Sultan Murad Han-ı Sâni Hazretlerinin Mağnisa'da ikamet buyurdıkları zamanlarda defaatle mazhar-ı ihtirâm-ı şehriyarileri olmuştur. İrtihâlinde ihtiyâr-ı ikamet ettiği Kasaba - (Ara cümle çizgisinin bitiş yeri de işaretlenmeli) Turgutlu'nun bir saat mesafesinde namına mensub (Burda bir eksik olabilir mi? Ne namına mensub?) karyede sultan-ı müşarünileyh tarafından kârgir mükemmel bir türbe inşa olunarak münâsib vakfiyeler ihsan buyurulduğu gibi muahharen mahdûm-ı âlileri cennetmekân Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından da eser-i pedere tebean vakfiyesi tezyid buyurulmuştur. Ahiren ziyaret ettiğim türbelerinde açık Türkçe bir ifade ile muharrer (s. 12) on sekiz bâb üzere müretteb mensûr **Makâmât-ı Evliyâ** isminde tasavvufa müteallik bir eser-i ârifâneleriyle Kitâbü'l-Usûl namında diğer bir eser-i tasavvûfileri mütâlaa-güzâr-ı âcizi oldu. İşbu asârın mütâlaasından kendilerinin Bursa'ya sekiz saat mesafede kâin İnegöl kazası civarında nâm-ı âlilerine mensûb karyede medfûn mazanne-i kirâmdan Baba Sultân'dan müstahlef oldukları müsteban olmaktadır.” (Bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, 1323 (1907).

Makâmât'ın Akşemseddîn'e aidiyeti isbât edilinceye kadar ihtiyatlı davranmak gerektiğini söyler.³ Halbuki Enisi'den beri verilen bilgiler ve yazmaların pek çoğunda bulunan künyede "Akşemseddîn" lakabı çok açıktır. Gelenek güçlüdür. Enisi'nin bilgileri Hamdî Çelebi başta olmak üzere diğer bazı aile efrâdına ve dervişlere dayanmaktadır. Bilhassa Enisi'nin bu eserle alâkalı olarak bir yanılığa düşmesi mümkün değildir. Nihayetinde Bursalı'nın tesbitindeki karışıklıklardan ötürü bu eserin kime ait olduğu tartışılmalıdır. Kanaatimizce Bursalı Mehmet Tahir'in kanâatinin daha sonraki yıllarda araştırma yapanlarca devam ettirilmesine gerek yoktu. Fakat yeni bir araştırmaya gerek görülmediği için bu tartışma devam ettirildi. Bize göre bu eser Akşemseddîn'e aittir ancak kaleme alınmış değil, sohbetinden derlenmiştir. Konuşma üslûbunun sebebi de budur. Bu vesile ile eser kime aittir mevzuunda süregelen tartışmalara burada nokta koymakta yarar görüyoruz. Makâmât-ı Evliyâ, Akşemseddîn Hazretleri'nin bir eseridir. İsmail Yakıt da incelediği yazmalardan, muhtevâ ve üslûbundan hareketle eserin ona ait olduğunu belirlemekte ve bizimle aynı kanâati taşımaktadır.⁴

"Makâmât-ı Evliyâ" konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere "Mürşid, mürid, velâyet, tevhîd, ricâl-i gayb gibi konularla ilgili kısa, çarpıcı ve özlü bilgiler veren Türkçe bir risâledir. Risâlede işlenen mevzûu ve kavramların satır aralarında diğer tasavvuf klasiklerinde her zaman rastlanmayacak derecede çarpıcı anekdotların olması, Şeyh'in tevhîd deryâsındaki derinliğini göstermektedir. Bu meyânda Akşemseddîn Hazretleri'ne gıpta etmemek, hayran olmamak mümkün değildir. Bu eserden azamî istifade edebilmek için Şeyh'in ifâdelerini iyi tâkip etmek, doğru mânâ vermek icap eder. Verdiği kıstasların mükemmelliği ancak o şekilde anlaşılacaktır. Onun verdiği kıstaslar kısa ve özlüdür. Söylediğimizin iyi anlaşılması için meselâ eserin sadece birinci bâbındaki mürşid ve mürid tanımlarına bakmak yeterli olacaktır:

"Mürşid, her şeyde kendi vücûdunu gören, âlemde kendi vücûdundan başka bir şey olmayan, her şeyde tasarruf edebilen kişidir.

Mürîd de kutbiyyet makâmı dışındaki bütün makâmı yaşamış, maddî ve manevî bütün geçitleri aşmış kemâle ulaşmış olan kişidir.

Âlemde mürşid bir olduğu gibi, mürid de birdir."

İmdi risâleyi okurken işaret ettiğimiz konuşma üslûbu sebebiyle bazı cümlelerde anlaşılama problemi olsa da dönemin konuşma dilini aksettiren

³ Ali İhsan Yurd, *Fatih'in Hocası Akşemseddin*, İstanbul 1972, s. LXXXIX, 29-30.

⁴ İsmail Yakıt, "Akşemseddin'in Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları Üzerinde Bir İnceleme", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara Tarihsiz, s. 45.

metinde fevkalade bir letâfet vardır. Şeyh Hazretleri'nin bu risâleyi de - diğerlerinde olduğu gibi- bazı mes'eleleri sâlik ve dervişanın gönlünde netleştirmek için yani bir zaruret sonucunda kaleme aldığı görülmektedir. Hakikaten şu kadar yıllık tecrübelerimizle bizim de karşılaştığımız soruların başında bu kavramlar gelmektedir. Mürîdin hakikati nedir, ricâl-i gayb kimdir? Feth-i Mübin anında Fâtiḥ Sultan Mehmed Han niye “Ya Fakîḥ Ahmed!” diye zikretti de başka birinin adını anmadı? gibi sorular... Bunlar günümüz insanının da sorduğu sorulardır.

Şeyh Hazretleri bu eserinde kendisine sorulan şu sorulara yirmi ana başlıkta madde madde cevap vermektedir:

Âlemde mürşid kimdir?

Mürîd kimdir?

İrşâd kimin hakkıdır?

Velâyet nedir?

Fenâ (yokluk) nedir?

Hikmet nedir?

Âdemiyet makâmı nedir?

Cezbe nedir, cezbe ehli kimdir?

Kimler tasarruf sahipleridir?

Kümmel kimlerdir?

Mâşûk kimdir?

Sülûk (mânâ yolu) nedir?

Dört nebî ve temsil ettikleri dört unsur nelerdir?

Hakk'ın evliyâullâha verdiği tasarruf nedir?

Evliyâullâh dünya, âhiret ve cennet nimetlerinden vazgeçmiştir.

Namâz makâmı nedir?

Marifet sahipleri kimlerdir?

Tevhîd nedir?

Bu başlıkları kısa kısa değerlendirip okuyucunun gönlünü tenvîr edecek açıklamalar koymak istedimse de bundan vazgeçtim. Zira eserin çok titiz bir şekilde sadeleştirmesi yapılmış ve bu güncellenen metindeki ana başlıklar, koyduğumuz ara başlıklarla daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Makâmât pek çok yazmada on sekiz bâb, bazılarında ise (İÜ. TY. 816) on yedi bâb görünmektedir. Bizim esas aldığımız Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi bölümü 345 ve İÜ. Ktp. 852 numaradaki yazmalar ise yirmi bâbdan oluşmaktadır. Aslında diğer yazmalardan farkı yoktur bu yazmanın. Son iki bölüm konuyu baştan sona özetleyen manzûmelerden oluşmaktadır. Dikkatli okunduğunda anlaşılacağı üzere bu eser metin aralarındaki zikri geçen manzûmelerin şerhinden ibarettir. Söz konusu manzûmeler şiiriyet yönüyle zayıf olmakla birlikte muhtevâsı açısından bir hayli önemlidir. Buradaki

mes'elelerden birisi de Şeyh'in esas aldığı manzumelerin kime ait olduğudur. Bu manzûmelerden birisi gazel şeklinde olup eserin dördüncü bâbında iktibâs edilmiştir. Fenâ makamını anlatan bu gazel "Mehemmed" (Muhammed) mahlaslıdır. Söz konusu mahlas beytinde Şeyh, "Şâh-ı Şîrvân"dan bahsetmektedir:

Bu Mehemed Şâh-ı Şîrvânî'den urdu dem niçün

Kâmilin mürşide erdi cân u gönlüm zî-makâm

Bu "Şâh-ı Şîrvân" terkibiyle atıfta bulunulan kişi kimdir? Doğrusu bilmiyoruz. Büyük ihtimâlle mensubu olduğu silsilenin kelâm sahibi erenlerinden biri olmalıdır. Şeyh Sâfiyüddîn-i Erdebilî'nin (ö. 1334) bildiğimiz kadarıyla künyesinde "Şîrvan" zikredilmez. Büyük pîr İbrahim Zâhid-i Geylânî ise bir ayağı Şîrvan'da olmakla birlikte ömrünü Azerbaycan'ın "Gîlân" bölgesinde geçirmiştir. Bu nutk-ı şerifte zikredilen mahlas muhtemelen aynı silsileden gelen başka bir zata aittir. Ancak Akşemseddîn'in diğer şiirleri içinde "Muhammed/Mehemmed" mahlası söz konusu değildir. (Bkz. M. Tatcı, *Akşemseddîn ve İlâhileri*, İstanbul 2022).

Yukarıda dediğimiz gibi, Akşemseddin Hazretleri'nin nutk-ı şeriflerini şerheden biri olarak yani üslûbundan hareketle bu mesnevî cüz'lerinin Akşemseddîn'e ait olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir zâttan almış da olabilir. Bunu şimdilik bilmiyoruz. Fakat kesin olan bir şey var ki, "Makâmât-ı Evliyâ" metin içinde zikredilen manzûmelerin şerhinden hareketle ortaya çıkmıştır.

Biz bu risâleyi neşre hazırlarken Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi Kitaplığı numara 345 (vr. 11a-38b) ve İÜ. Ktp. 852 künyeli yazmaları esas aldık. Çeviri ve güncelleme sırasında tereddütte kaldığımız bölümlerde diğer nüshalardan faydalanma yoluna gittiğimizi burada belirtelim. Bizim kanaatimize göre esas aldığımız metin Akşemseddîn'in ya kendisi tarafından veya ehli bir zat tarafından biraz daha açılmış, anlaşılır hale getirilmiştir. Bu mânâda bizden önce neşredilen metinler sanki bu nüshanın muhtasarı niteliğindedir. Hâsılı, bu eserin bölümleri diğer yazmalardan hayli farklıdır. Bu sebeptendir ki eserin neşri sırasında "muhtasar metin" şeklinde nitelendirdiğimiz ve eserin sonunda bazı nüshalarından örnek sayfalar verdiğimiz metnin çevirisini de koyduk. Bu ikinci metnin çevirisinde Berlin nüshasını esas aldık. Esasında birinin diğerinden farkı da yoktur. Ancak Nafi Erdoğan, Ali İhsan Yurd ve Süleyman Ateş'ten beri neşredile gelen yazma, bu muhtasar nüshadır. İki metin arasında tertip bakımından fark olmamakla beraber bu metin bizim neşrettiğimiz metne göre daha kısadır. Cümle ve kelime farkları da keza tenkitli metne uygun değildir. Bu sebeple Makâmât-ı Evliyâ'nın tenkitli metnini vermektense her iki metni neşretmenin Türk dili tarihi araştırmaları açısından daha faydalı olacağını düşündük. Bu sebeptendir

ki elinizdeki metinde Akşemseddin'in muhtasar bir hayat hikâyesinden sonra "Makâmât-ı Evliyâ'nın mufassal yazmalarından hareketle güncellenen metnini, mufassal metnin çevirisini ve bir tıpkıbasımını ve bilâhare mufassal metnin çevirisini ve bir tıpkıbasımını bulacaksınız. Burada ayrıca şunu belirtelim ki, çevirisini yaptığımız metinlerin çeşnisi de hâzâ bir başka güzeldir. Keşke birazcık gayret edilse de Fatih döneminin özbeöz konuşma dili olan bu güzel Türkçesini anlayıverseydik! Bu da ayrı bir derdimizdir.

Girişte belirtmiştik fakat burada tekrarında fayda vardır. Şöyle ki Makâmât ilk kez Nuruosmaniye nüshası (yz. 2229) esas alınarak Nafi Erdoğan (1963) tarafından incelenmiş, bilâhare rahmetli Ali İhsan Yurd'un "Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri (İstanbul 1972) adlı eserinde neşredilmiştir. Bu çalışmalara Süleyman Ateş'in (İstanbul 2000), Muhammet Ali Yıldız'ın (Ankara 2008) ve Metin Çelik'in (İstanbul 2013) araştırmaları takip etmiştir. Burada işaret etmediğimiz başka araştırmalar da vardır. Yukarıda zikri geçen Süleyman Ateş'in Nuruosmaniye Ktp (yz. 297) nüshasından hareketle hazırladığı metin Akşemseddin Hazretleri'nin eserinde dercettiği bazı görüşlerin tenkidini de ihtiva ettiği için diğerlerinden farklıdır. Biz burada Sayın Ateş'e ve benzeri düşüncelere sahip olan ehl-i zâhire cevap vererek okuyucunun ve bilhassa Hak yolcularının zamanını almak istemiyoruz. Fakat şunu belirtmekte fayda mülâhaza ediyoruz: Seyr ü sülûk görmeyen bir kişi isterse müfessirlerin allâmesi olsun, hiçbir tasavvufî metni anlayamaz. Anladığını sanır! İşaret ettiğimiz tenkitler de ne yazık ki bu kabildendir (bk. Süleyman. Ateş, "Akşemseddin", *Eyüp Sultan Sempozyumu II*, İstanbul 2000, s. 130-156). Yazar bu tebliğinde bir velâyet ehlinin seyr ü sülûk ve rical-i gayb ile ilgili tecrübelerini akıl terâzisiyle tartmakta, bunların bir mürşid-i kâmil murâkabesinde yaşanabileceğini göz ardı etmekte, eserde zikredilen hakikatlerin manevî birer makâm olduğunu, bunların zâhir erbâbını değil sülûk ehlini ilgilendirdiğini ıskalamakta ve tabii bu tenkitlerini yaparken de Kur'an'dan ve hadislerden kendine göre deliller getirerek reddiyeler ortaya koymaktadır. İnsan-ı kâmilin hakikatini yaşamayan kişiler için bu tür metinlerin tenkidi her zaman mümkündür. Fakat ehlullah bu tenkitlere aldırış etmez. Çünkü onların bilgisi hakke'l-yakîn ile zuhûr eder. Hitap ettiği zümre ise marifetullah tâliplerinin zümresidir.

Makâmât-ı Evliyâ'nın yazmaları ve görebildiğimiz neşirlerin künyeleri şöyledir:

Ankara Millî Ktp. A/5504/1. vr. 1a-15a. (İstinsah: 1177/1763).

Ankara Milli Ktp. Yz. FB. 570/2, vr. 9a-11a.

Ankara Millî Ktp. A/1217/2. vr. 46b-63b. (İstinsah: 1064/1654).

Ankara Millî Ktp. B/346/10. vr. 60a-70b.

Ankara Millî Ktp. A/998. vr. 31.

Ankara Millî Ktp. A/887.

- Ankara Millî Ktp. A/ 10172/2, vr. 1b-159a.
Ankara Millî Ktp. A/ 104.
Ankara Millî Ktp. A/ 9609.
Ankara Millî Ktp. A/9584/1.
Atatürk Ktp. K. 608, vr. 1b-22a.
Atatürk Ktp. OE. 602. vr. 130a-138a. (Mehmed bin Hamza adına).
Atatürk Ktp. OE. 835. H. 1165/ M. 1751, vr. 35b-43a.
Atatürk Ktp. OE. 61/8. vr. 89b-95a.
İÜ. Ktp. Yz. 808. vr. 175a-192a.
İÜ. Ktp. Yz. 410-5, vr. 19a-26a. (Şeyhü'l-Ekber adına).
İÜ. Ktp. Yz. 816/1. vr. 1b-22a.
İÜ. Ktp. Yz. 852. vr. 3b-44b. (Hamza b. İmâd adına kayıtlı. Yirmi Bâb).
İÜ. Ktp. Yz. 2044, yp. 29-34.
İÜ. Ktp. Yz. 3600. vr. 1b-32b.
İÜ. Ktp. Yz. 6710, s.14.
İÜ. Ktp. Yz. 6370/3. s. 42b-51b.
İÜ. Ktp. Yz. 3197/9. s. 122b-140b.
Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi Bl. 424/7. vr. 90b-109b. (Hamza bin Ahmed adına).
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bl. 3597/19. vr. 100b-110b. (Eksik bir nüshadır.)
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bl. 3767/9. vr. 41b-46a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Hayri-Abdullah Bl. 55/6. vr. 145b-172a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 431/3. vr. 117b-122b. (Akşemseddin adına).
Süleymaniye Ktp. H. Hayri-Abdullah Bl. 34/3. vr. 29a-49a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 2529/2. vr. 26b-34a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 2553/1. vr. 1a-12a yr. –
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 2598/4. vr. 217b-236b (36b-55b).
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 3125. vr. 1b-41b.
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Bl. 271/8. vr. 159b-160b.
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Bl. 461/2. vr. 26b-62b.
Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Bl. 863/2. vr. 51b-68a.
Süleymaniye Ktp. M. Ârif-M. Murad Bl. 177/1. vr. 1b-15a.
Süleymaniye Ktp. N. Arsalez Bl. 54/7. vr. 129 -136.
Süleymaniye Ktp. Pertevniyal Bl. 981-1003/2. vr. 29b-45b.
Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi Bl. 345. vr. 11b-37b.
Süleymaniye Ktp. H. Hayri-Abdullah Bl. Yz. 55/6, vr. 145a-172a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl. Yz. 3011, vr. 1b- 21b.

Süleymaniye Ktp. Pertevniyal Bl. Yz. 982, 29b-45b.

Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi Bl. Yz. 345, 11a-38b.

NO. Ktp. Yz.1819/2229 (yeni Nu: 297), s. 30. Bu yazma Süleyman Ateş tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir. Bk. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu, III, Tebliğler, "Akşemseddîn"*, İstanbul 2000, s. 130-156.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Yeniler Bl. 295/1. vr. 1b-24b.

Millet Ktp. Şeriyeye Bl. 939/1. vr. 1b-7b.

Berlin Milli Kt. Ms. Or. oct. 1592. vr. 123a-132b. (Akşemseddîn adına).

Çorum İl Halk Kütüphanesi MEA. 4715/4, vr. 10.

Konya Bölge Yazmalar Ktp. Yz. 3006. vr. 1b-16a.

Konya Bölge Yazmalar Ktp. Yz. 3706.

Neşirler

Nafi Erdoğan, *Akşemseddîn*, AÜ İF. Lisans Tezi, Ankara, 1963. Akşemseddîn, *Makâmât-ı Evliyâ*, İstanbul 1972. Ali İhsan Yurd, *Fatih'in Hocası Akşemseddîn Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1972; Aynı metin (Mustafa Kaçalın'le birlikte yeniden elden geçirilerek) "*Akşemseddîn Hayatı ve Eserleri*" İstanbul 1994. Akşemseddîn, *Makâmât-ı Evliyâ*, (haz. Süleyman Ateş), Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri III, İstanbul 2000. Akşemseddîn Mehmed B. Hamza, *Makâmât-ı Evliyâ*, (haz. Metin Çelik), İstanbul 2013.

SONUÇ

Akşemseddîn'in "Makâmât"ının en temel özelliği İbn Arabî'nin Fusûs'una benzemesidir. Bu risâle de tıpkı Fusûs gibi "zât tevhîdinin idrâk edildiği" Makâm-ı Muhammed'den yazdırılmıştır. Eser vahdet-i vücûdun ve tevhîd mertebelerinin şerhinden ibârettir. Bunun ötesinde âlemdeki ilâhî nizâm ile ilgili yani "ricâl-i gayb" ile ilgili de husûslar vardır. Bu çerçevede risâlenin bir cümleyle hülâsa edilmesi gerekirse şöyle denilebilir:

Hilkat faslında Cenâb-ı Hak kendi zâtından evvelâ Muhammedî nûru var etmiş, bu nûrdan da bütün âlemi halketmiştir. Görünen bu eşyâ gayrullah değil kendisidir. Sen bu nûrdan ayrı değilsin ve belki de o nûrun aynısısın. Bunu bil!

Akşemseddin bu gerçeği panteistler gibi akılla değil, vahdet ehli mutasavvıflar gibi merâtib-i tevhîdi yaşayarak anlatır. Tevhîd mertebeleri yaşanırken sıfatlar tevhîdinin yani fenâfişşeyh makâmının yeterli olmayacağını, illâ sâliki Hakk'a götüren tarîk ve mürşid-i kâmil vesilesiyle fenâfirresûlün ve fenâfillahın yaşanması gerektiğini, aksi takdîrde kişinin irşâd olmayacağı gibi irşâd yetkisine de sahip olamayacağını hülâsa eder.

“Erenlerin Makâmı” benzeri olmayan bir risâledir. Hazret-i Şeyh bu risâlede konuyla meşgûl olan pek çok kişinin bildiği “velâyet ve velîlik, fenâ ve bekâ, hikmet ve hakîmlik, âdem ve diğer peygamberlerin makâm ve mânâları, cezbe ve vecd, manevî tasarruf ve ehl-i ricâl, kümmel (kâmiller), mâşûkluk, sülûk ve sâlik, dört nebî ve dört unsur, velilerin terki, salât, marifet ehli, tevhîdin hakikati” gibi konu ve kavramları yine sadece ehlinin anlayacağı bir dilden anlatmaktadır. Hâsılı bu risâlede tevhîd yolcularının müdrik olmaya gayret ettikleri marifetullahı ait ince ve derin mevzûlar ele alınmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akşemseddin Mehmed B. Hamza, (2013). Makamât-ı Evliyâ, (haz. Metin Çelik), İstanbul..
- Akşemseddin, Makâmât-ı Evliyâ, (haz. İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altıntaş), İnternet ortamında.
- Akşemseddin, (2000). Makamât-ı Evliyâ, (haz. Süleyman Ateş), Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri III, İstanbul.
- Akşemseddin, (1972). Makâmât-ı Evliyâ, İstanbul. .
- Ayvansarayî Hüseyin: Vefâyât-ı Meşâyih, İÜ. Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı, Nu: 2464.
- Bayramoğlu, F. (1983). Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı, C. I- II, Ankara.
- Bayramoğlu, F. ve Azamat, N. (1992). “Bayramiye” TDVİA, C. V, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir, (2000). Osmanlı Müellifleri I-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftahü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi, (haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz), Ankara.
- Cebecioğlu, E. (1991). Hacı Bayram-ı Velî, Ankara.
- Emecen, F. (2012). Fetih ve Kıyâmet 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları, İstanbul.
- Erdoğan, N. (1963). Akşemseddin, AÜİF. Bitirme Tezi, Ankara.
- Evliyâ Çelebi, (2008). Seyâhatnâme, 2. Cilt, 1. Kitap, İstanbul.
- Harîrîzâde Kemâleddin Efendi: Tibyânu Vesâilî'l-Hakâyık fî Beyânı Selâsili't-Tarâik, Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. Bl. C. I-III, 430-432.
- Hüseyin Vassâf: Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, C. II, Süleymaniye, Yazma Bağışlar Bl. Nu: 2306. (İstanbul 2006).
- İnalcık, H. (2014). Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara.
- Kılıcı, A. (2021). Akşemseddin Hazretlerinin İzinde, Ankara.
- Kissling, Hans Joachim (2011). “Akşemseddin: Bizans'ın Son Zamanlarında Yaşamış Bir Türk Velisi”, (çev. Ramazan Ekinci), Sûfi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 4, s. 83-95.

- Mehmed Süreyya (1996). Sicill-i Osmanî, (haz. Nuri Akbayar), C. I-IV, İstanbul.
- Mehmed Şükrü: Silsilenâme-i Sûfiyye, Hacı Selim Ağa Ktp., Azîz Mahmud Hüdâyî, Nu. 1098.
- Mollazâde Şeyhî Süleyman Köstendili: Bahrü'l-Velâye, Berlin Devlet, Ktp. Nu: 1683.
- Mollazâde Şeyhî Süleyman Köstendili (2007).. Bahrü'l-Velâye-101 Sûfi, (haz. Sezai Küçük-Semih Ceyhan), İstanbul.
- Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn: Mecelletü'n-Nisâb, Hâlet Efendi Ktp. Nu. 628.
- Sâdık Vicdanî (1995). Tarikatlar ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi), İstanbul.
- Taşköprizâde Ahmed: Şakâ'ik, (1985). (haz. Ahmed Subhi Furat), İstanbul..
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (2019). Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye/Osmanlı Âlimleri, (haz. Muhammet Hekimoğlu), İstanbul,, s. 376.
- Tatçı, M. (2020). *Bir Ulu Pir Hacı Bayram Velî*, İstanbul.
- Tosyavî, Hacı Ali: Tuhfetü'l-Mücâhidîn ve Behçetü'z-Zâkirîn, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Yz. Nu: 2293.
- Tuman, Nâil, (2001). Tuhfe-i Nâilî Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri, (haz. Mustafa Tatçı-Cemâl Kurnaz), Ankara..
- Uzun, M. (Tarihsiz). "Akşemseddîn'in Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler", Akşemseddîn Sempozyumu Bildirileri, Akşemseddîn Hazretleri Vakfı Yay., Ankara.
- Yakıt, İ. (2011). "Akşemseddîn'in Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları Üzerinde Bir İnceleme", Istanbul Journal of Sociological Studies, sayı 24, s. 21, Eylül. (Aynı metin için bk. Akşemseddîn Sempozyumu Bildirileri, Ankara, Tarihsiz. S. 39-47.)
- Yurd, A. İ. (1972). Fatih'in Hocası Akşemseddîn Hayatı ve Eserleri, İstanbul. (Aynı metin 2. bs. (Mustafa Kaçalın ile birlikte), Akşemseddîn, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1994.